

ЛИЛИК ПІВНІЧНИЙ — *EPTESICUS NILSSONI*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Eptesicus nilssoni* (Keyserling, Blasius, 1839). Інші поширені наукові назви (синоніми): *Vespertilio borealis* Nilsson, 1838; *Amblyotus nilssoni*, *Eptesicus nilssonii*. Інші поширені українські назви: кажан північний, кажанок північний.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes Zag. (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)
Родина Лиликові — Vespertilionidae Gray, 1821 [триба *Vespertilionini* s. str.]
Рід Лилики пізні — *Eptesicus* Rafinesque, 1820
Підрид Кажанки — *Amblyotus* Kolenati, 1858.

Таксономічна характеристика

Один з 30–35 сучасних видів роду *Eptesicus* (Стрелков 1981), один з 2 видів цього роду у фауні України (Загороднюк 1998а). Поширене у вітчизняній літературі тлумачення виду як представника окремого роду *Amblyotus* (Абеленцев і Попов 1956; Крижанівський та Смельянов 1985 та багато інших) в останні десятиліття не визнається²⁵, і цей вид розглядають в межах політипного роду *Eptesicus* у складі його підроду *Amblyotus* (Павлинов і Россолімо 1987). Підвидовий статус українських популяцій залишається невизначеним. Абеленцев та Попов (1956) відносять їх до номінальної форми (*E. n. nilssonii* s. str.), однак просторова ізольованість карпатської популяції від основної бореальної частини ареалу дозволяють говорити про можливий підвидовий рівень таксономічної відокремленості карпатської популяції *Eptesicus nilssoni* (Загороднюк 1998с; див. також нижче).

²⁵ Початок повернення до неподрібненої таксономічної схеми лиликів поклали праці О. Кузякіна (1950; 1965), який визнавав широкомілний рід *Vespertilio* L., що об'єднує нетопирів (*Pipistrellus*), лиликів гірських (*Hypsugo*), двоколірних (*Vespertilio* s. str.), пізніх (*Eptesicus* s. str. і північних (*Amblyotus*).

Біологічна характеристика

Цей вид лиликів — один з найменших в нашій фауні, за розмірами тіла йому поступають лише нетопири та нетопириподібні лилики (Абеленцев і Попов 1956; Загороднюк 1999). Морфологічно вид подібний до лиликів двоколірних та пізніх (відповідно, *Vespertilio* s. str. та *Eptesicus* s. str.), забарвлення з незначним сріблястим смагом подібно до *Vespertilio*. Дані про біологію виду вкрай фрагментарні і в основному базуються на візуальних спостереженнях (з відповідним візуальним визначенням). Єдиною спеціальною публікацією про цей вид на території України є коротке повідомлення Крочка (1993). Природними місцями оселення є узлісся та верхня межа лісу при виході на полонини (Абеленцев і Попов 1956). На зимівлі вид не відомий, однак сезонні міграції для українських популяцій виду, ймовірно, не характерні. Полюють в сутінках та темряві, живляться дрібними комахами.

Оцінка стану та чисельності популяцій

Вид реєструють рідко, і за фактичними даними його частка у зборах кажанів з території України впродовж різних періодів 20 ст. складала лише 0,2–0,9 % (Загороднюк і Ткач 1996). Реєстрації виду на зимівлі в Україні автору не відомі. Загалом чисельність виду в Україні може бути визначена як вкрай низька, однак до запровадження в практику обліків кажанів в Україні ультразвукових детекторів такі висновки варто сприймати як попередні.

Географічне поширення

Ареал виду простягається через північні частини континенту, і цей вид загалом є найбільш північним видом кажанів світової фауни. В Україні його вказують для лісової зони — Полісся і Карпат (Абеленцев і Попов 1965; Сокур 1960; Корнеєв 1965 тощо). Аналіз даних щодо поширення виду в Україні свідчить, що більшість його знахідок припадає саме на Карпатський регіон, звідси ж походять всі відомі автору колекційні зразки виду, детальні морфологічні описи та реєстрації виду за ехосигналом (Покиньючерда та ін. 1999). Вказівки на поширення виду на Слобожанщині (Абеленцев і Попов 1965) не підтвержені фактичними даними, і перевірка наявних матеріалів зі Зміївського району Харківщини (колекція Музею природи Харківського ун-ту) показала неправильну ідентифікацію молодих особин лилика двоколірного (Загороднюк, у друці). Отже, всі відомі знахідки виду відносяться до прикарпатських областей України, і карпатську популяцію можна вважати географічно ізольованою від основного бореального сектора видового ареалу.

На нашу думку, популяція *Eptesicus nilssoni* в Карпатах за останні десятиліття набула острівного характеру внаслідок скорочення з півдня основної рів-

нинної частини його ареалу в Європі (Загороднюк 1998с)²⁶. В Карпатах типовими місцями оселення виду є високогірні ділянки, що межують з полонинами (Абеленцев і Попов 1956; Татаринів 1956; Полушина 1998). Поширення виду в Україні показано на картосхемі (рис. 7), що побудована за кадастром в статті В. Покиньчереда зі співавторами (1999) та новими даними.

Рис. 7. Поширення в Україні лилика північного, *Eptesicus nilssonii* (за даними із: Покиньчереда та ін. 1999). Очевидна ізольованість Карпатської частини ареалу від основного північного сегменту (подібно до *Myotis brandtii*). Стрілка вказує на знахідку виду на Харківщині (Абеленцев Попов 1956), перевизначену автором як належну виду *Vespertilio murinus* (молодий екз. в кол. Музею природи ХНУ).

²⁶ Це підтверджує багаторічна відсутність будь-якої інформації про кажана північного з тих теренів України, що розмішені на північ і схід від Карпат. Зокрема, цей вид не зареєстровано на Волині (Ткач та ін. 1995) та Київщині (Лихотоп та ін. 1990; Загороднюк 1998b). Давні і слабо документовані згадки про вид на сході України (див.: Абеленцев і Попов 1956) відносяться до довоєнних років і базуються на помилковій ідентифікації (див. вище). У Польщі *Eptesicus nilssonii* після 1975 р. не відмічається на рівнинній території південної та середньої її частини (Głowacinski 1992; див. також: Atlas... 1983), що також означає розрив ареалу на Карпатську (гірську) та північну (рівнинну) частини, аналогічно відміченій нами ситуації для України.

Категорія охорони в Україні

Лилик північний включений у Додаток 2 до Бернської угоди (Конвенція... 1998); до Європейського (RDBEV 1997) і національного червоних списків (Червона книга... 1994) вид не внесено. Як і інші види аборигенної фауни, охороняється на загальних засадах згідно з Законом України «Про охорону тваринного світу».

Зміни стану популяції та фактори вразливості

Вивчення вимерлих фаун Центральної Європи свідчить про те, що, лилик північний скорочує область свого поширення у Європі протягом всього голоцену і, починаючи з біозони «атлантик», у викопних фаунах не реєструється (Ногасек 1995: fig. 1b). Скорочення чисельності та ареалу очевидно відбувається і в Україні. Принаймні, карпатський сегмент ареалу виглядає як нещодавно відокремлений в результаті вимирання перехідних до Полісся лісостепових популяцій (Загороднюк 1998с). У різновікових зборах кажанів частка лилика північного змінюється незакономірно (0,2–0,9 %: Загороднюк і Ткач 1996). Фактори скорочення частки та області поширення виду в регіоні не відомі (можливо, це пов'язано зі знищенням старих лісів та з розширенням ареалу суміжного виду *Eptesicus serotinus*).

Утримання і розведення у неволі

Досвід утримання чи розмноження лиликів північних в Україні не відомий. Однак варто враховувати, що лилики загалом є схильною до синантропії групою ссавців (Загороднюк 1998b), і остання відома в Україні знахідка (в Карпатах) також походить з населеного пункту (с. Угля). З цього можна припустити, що умови утримання виду не повинні принципово відрізнитись від умов утримання лилика пізнього та двоколірного (їдять крупний корм, невибагливі до вологи, забиваються в ніші тощо).

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Нечисленність знахідок виду в Україні та фрагментація його ареалу розглядаються як вимога до надання цьому виду охоронної категорії, яку запропоновано визначити як «2» (Загороднюк та ін. 1997) або як «3» (Загороднюк та ін. 1998) за діючою в Україні 5-бальною шкалою. За новими критеріями IUCN (1994) ця категорія має бути уточнена як VU (вразливий вид). Основна частина видового ареалу в Україні — Карпати — відноситься до найменш освоєних і видозмінених людиною природних регіонів, де зосереджена найбільша за числом і площею частка територій природно-заповідного фонду. Отже, вид формально добре забезпечений охороною. Відносна звичайність

виду у високогір'ї (Абеленцев 1950; Абеленцев і Попов 1956; Полушина 1998) та очевидна тенденція до підвищення верхньої межі лісу і до заростання полонин можуть призвести до редукції карпатської популяції.

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Лилик північний є одним з найменш досліджених видів, численні давні згадки про який підтверджені лише 2 колекційними зразками, ще два зразки перевизначені в ході цього дослідження як *Vespertilio murinus*. Необхідне подальше картування виду на основі нових даних, отриманих з використанням ультразвукових детекторів та прямих відловів виду в місцях ймовірного його оселення. Нічого не відомо про зимівлю цього виду в Україні, що становить окрему тему для досліджень.

Цитована література

- Абеленцев В. И. О летучих мышах Закарпатской и других западных областей УССР // Наук. зап. Київськ. держ. ун-ту. — 1950. — Том 9, вип. 6. — С. 59–74. — (Тр. Зоол. музею, том 2).
- Абеленцев В. И., Попов Б. М. Ряд рукокрыли, або кажани — Chiroptera / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Загороднюк І. Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998а. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Детекторні обліки кажанів у Києві 1997–1998 років // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998b. — С. 128–133. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. В. Ендемічна теріофауна Карпат: таксономічний та біогеографічний аналіз // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. — Рахів, 1998с. — Том 2. — С. 218–222. — (Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Карпатського біосферн. зап-ка; 13–15 жовтня 1998 року).
- Загороднюк І., Жила С., Покинъчереда В. Теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // Вестник зоологии. — 1998. — Том 32, № 5-6. — С. 149–150.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України. — 1996. — № 5. — С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ: Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Крочко Ю. І. Біологія кожанка північного в Українських Карпатах // Тези доповідей 47-ї наук. конф. УжДУ. Сер. біол. — Ужгород, 1993. — С. 17.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающие // В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Кузякин А. П. Отряд рукокрылые. Ordo Chiroptera // Бобринский Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. — Москва: Просвещение, 1965. — С. 79–116 (+ карти у додатку на С. 15–27).
- Лихотон Р. И., Ткач В. В., Баринский Н. И. Рукокрылые г. Киева и Киевской области // Мат-лы по экол. и фаунистике некоторых представителей рукокрылых. — Киев, 1990. — С. 10–27. — (Препринт / АН УССР; Ин-т зоол.: № 90.4).

- Покинъчереда В. Ф., Загороднюк І. В., Постава Т., Лабоха М., Покинъчереда В. В.* Нічниця довгоуха та кажан північний (Mammalia, Chiroptera) на заході України // *Вестник зоологии.* — 1999. — Том 33, № 6. — С. 115–120.
- Сокур І. Т.* Ссавці фауни України та їх господарське значення. — Київ: Держучпедвид., 1960. — 211 с.
- Стрелков П. П.* Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // *Каталог млекопитающих СССР (плиоцен–современность)* / Под ред. И. М. Громова, Г. И. Барановой. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 31–53.
- Татаринов К. А.* Звірі західних областей України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринов К. А., Крочко Ю. И.* Пути формирования фауны рукокрылых Украинских Карпат // *Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана.* — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 34–46.
- Ткач В. В., Лихотоп Р. И., Сологор Е. А.* Современное состояние изученности рукокрылых Волинской обл. Украины // *Вестн. зоологии.* — 1995. — Том 29, № 2–3. — С. 44–49.
- Червона книга* України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Atlas of Polish mammals maps* / Eds.: Pucek Z., Raczynski J. — Warszawa: PWN, 1983. — Vol. 1 (text). — 188 p.; Vol. 2 (maps). — 90 p.
- Głowacinski Z. (red.).* Polske czerwona ksienga zwierzat. — Warszawa: Panstw. Wydawn. Rolnicze i Lesne, 1992. — 352 s.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission.* — Gland: The World Conservation Union, 1994. — 21 p.
- Horacek I.* K formovani stredoevropske netopyri fauny // *Netopiere.* — Bystrica: Skup. Ochr. Nietoperov, 1995. — Vol. 1. — P. 93–98.
- [*RDBEV*] *Red data book of European vertebrates.* — Strasbourg, 1997. — 154 p. — (Final draft for review: November 28, 1997).

I. Загороднюк